

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 49, Haziran/June 2023, 1-18

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/77432>

ISSN 2791-6812

Klasik Arap Belâgatinde İstiâre Tartışmaları: Sekkâkî ve Kazvîni Örneği

Debates on Isti'âra in Classical Arabic Rhetoric: The Case of al-Sakkâkî and al-Qazvîni

Yazar Bilgisi Author Information

Süleyman CAN

Öğr. Gör. Dr, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kırklareli, Türkiye
Lect., PhD, Kırklareli University Faculty of Theology, Kırklareli, Türkiye
suleyman0202@gmail.com, www.orcid.org/0000-0002-9297-9978

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1153182
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
2 Ağustos/August 2022	24 Mart/March 2023

Öz

İslâm tarihinde Kur'an-ı Kerim'in tefsiri ve daha iyi anlaşılması için Hz. Peygamber'den (a.s.) hemen sonra dil çalışmaları başlamış, bu süreçte belâgat ve belâgatın yan dallarıyla ilgili bilimler ortaya çıkmıştır. Hicrî beşinci asırda Abdülkâhir el-Curcânî'nin (öl. 471/1078) belâgatla ilgili eserlerini yazmasıyla belâgat ilmi müstakil bir ilim olmuştur. Curcânî'nin ardından Sekkâkî (öl. 626/1229), *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseriyle belâgat alanında yeni tanım ve düzenlemeler yapmıştır. Arap diliyle ilgili bilimleri felsefe ve mantıkla birleştirdiği söylene de Sekkâkî, Arap asıllı olmaması gibi birtakım sebeplerle üslubunun acem üslubu olması yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Sekkâkî'nin ölümünden kırk sene sonra dünyaya gelen Kazvîni (öl. 626/1229) ise önce *Telhîşü'l-miftâh*, daha sonra da *el-Îdâh* adlı eserlerini yazmış; *Miftâhu'l-'ulûm*'da eksik gördüklerini tamamlamış ve hatalı gördüklerini de tashih etmiştir. Arap dili ve belagati alanının dışında da birçok eser yazan Kazvîni, *Telhîşü'l-miftâh* ve *el-Îdâh*'ta içerik ve yöntem konusunda genellikle Sekkâkî'yi takip etmiştir. Bununla beraber meânî ve beyan ilmiyle ilgili tasnif, tanım ve başlıklandırma gibi konularda yenilikler yapmıştır.

Bu araştırma, farklı belâgat âlimlerinin görüşlerine de başvurularak Sekkâkî ve Kazvîni'nin istiâre konusuyla ilgili ihtilaf sebeplerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın konusu, öncelikle beyan ilminin konuları olan hakikat-ı lugaviyye ve mecaz-ı lugavînin tanımları ile ilgili Sekkâkî ve Kazvîni'nin farklı görüşleridir. Sonra, mecazın kısımlarından olan istiâre, istiâre-i tahyîliyye ve istiâre-i tebe'yye konularında Kazvîni'nin Sekkâkî'ye yönelttiği eleştirilerdir. Daha sonra da Sekkâkî ve Kazvîni'yi takip eden belâgat âlimlerinin görüşlerine yer verilerek onların bu iki âlimi tercih etme sebeplerinin ortaya konulmasıdır. Çalışmada, önce Sekkâkî'nin ve Kazvîni'nin kitaplarındaki konuyla ilgili bölümler incelenmiş daha sonra da bu iki âlimle aynı fikirde olan farklı belâgat âlimlerinin görüşleri araştırılmıştır.

Araştırmada, Kazvîni'nin belâgat alanında Sekkâkî'ye yaptığı itirazların tamamı değil de beyân ilmiyle ilgili bazı konulardaki itirazları ele alınmıştır. Kazvîni'nin *el-Îdâh* kitabında, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'una birçok konuda itirazının bulunduğu ancak bu itirazlar içinde en çok yer tutan konunun mecazın kısımlarından birisi olan istiâre ve istiâre türleri olduğu fark edilmektedir. Kazvîni, beyân ilmi konularından olan hakikat-ı lugaviyyenin tanımında Sekkâkî'ye iki yerde itiraz etmiştir. O, Sekkâkî'nin tanıma koyduğu bazı ifadelerin gereksiz olduğunu; tanıma koymadığı bir kısım ifadelerin ise eksiklik olduğunu söylemiş ve itiraz gerekçelerini dile getirmiştir. Bu konuda hem Sekkâkî hem de Kazvîni'nin görüşleri, kendileriyle aynı fikirde olan belâgat âlimlerinin görüşleriyle beraber değerlendirilmiştir. Daha sonra mecaz-ı lugavînin tanımı aynı şekilde incelenmiş, iki âlimin görüşleri ve gerekçeleri ele alınmıştır. Kazvîni, mecaz-ı lugavînin tanımında da iki yerde itirazda bulunmuştur. O, Sekkâkî'nin tanımındaki bir ifadenin anlamsız olduğunu söylerken kendi tanımında yazılı olan başka bir ifadenin Sekkâkî'nin tanımında bulunmayışını ise kusur olarak görmüştür. Kazvîni'nin bu iki tanımdaki itirazlarının istiâre ile ilgili olduğu görülmektedir.

Bu iki tanımdan sonra genel olarak istiâre, özel olarak da istiâre türleri olan istiâre-i tahyîliyye ve istiâre-i tebe'yye hakkında Kazvîni tarafından Sekkâkî'ye itirazlar ileri sürülmüştür. Bu itirazların sebep ve gerekçeleri birçok âlim tarafından izah edilmiştir. İstiârenin bir mecaz türü olması konusunda genel bir ittifak olsa da istiârenin mecazın hangi kısmından olduğu konusunda ihtilaf olduğu görülmüştür. İstiârenin mecaz-ı lügavî mi yoksa mecaz-ı aklî mi olduğu konusunda iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Sekkâkî, istiârenin mecaz-ı lügavî olduğunu savunurken Kazvîni ise mecaz-ı aklî

olduğunu iddia etmiştir. İstiâre-i tahyîliyedeki ihtilâf da aynı şekilde Sekkâkî'nin istiâreyi, mecaz-ı lugavî kabul ederken Kazvî'nin ise mecaz-ı aklî sayması çerçevesinde olmuştur. Sekkâkî ve Kazvî'nin İstiâre-i tebe'iyede hakkındaki açıklamaları dikkate alındığında Sekkâkî'ye göre istiâre-i tebe'iyeye ve istiâre-i mekniyye aynıdır. Kazvî'nin ise istiâre-i mekniyyenin istiâre-i tebe'iyeye karine olduğunu söylemektedir. İstiâre konusundaki bu ihtilafın en önemli sebebi Sekkâkî'nin istiâreyi mecaz-ı lugavî olarak görmesi, Kazvî'nin de bu görüşü reddederek istiârenin mecaz-ı aklî olduğunu iddia etmesidir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâğati, Sekkâkî, Kazvî, Miftâhu'l-ulûm, el-İdâh, İstiâre.

Abstract

In Islamic history, language studies began immediately after the time of the Holy Prophet (PBUH) to facilitate the interpretation and better understanding of the Holy Qur'ân, and sciences related to rhetoric and its sub-branches emerged during this process. Rhetoric became an independent science when 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî (d. 471/1078) wrote his works on rhetoric in the 5th century AH. Following al-Jurjânî, al-Sakkâkî (d. 626/1229) offered new definitions and rules in rhetoric in his work *Miftâh al-'Ulûm*. Although it is said that he combined the disciplines related to Arabic with philosophy and logic, al-Sakkâkî was criticized for his Persian style, due to various reasons, including his non-Arab origin. Al-Qazwîni (d. 626/1229), who was born forty years after the death of al-Sakkâkî, first wrote *Telkhîş al-miftâh* and then *al-İdâh* and corrected what he considered incomplete and erroneous in *Miftâh al-'Ulûm*. Al-Qazwîni, who wrote many works outside the field of Arabic language and rhetoric, generally followed al-Sakkâkî in terms of content and method in *Telkhîş al-miftâh* and *al-İdâh*. However, he introduced innovations in classification, definition, and terminology related to the disciplines of ma'ânî and bayân.

The present study aims to reveal the reasons for the disagreement between al-Sakkâkî and al-Qazwîni about isti'âra by citing various rhetoric scholars. First, it discusses the different views of al-Sakkâkî and al-Qazwîni on the definitions of ḥaqîqat al-lughawiyah and majâz al-lughawî, which are subjects of bayân. Then, it examines al-Qazwîni's criticisms of al-Sakkâkî on isti'âra, isti'âra al-takhyîliyya, and isti'âra al-tabâ'iyya, which are categories of metaphor. Afterwards, the views of the rhetoric scholars who followed al-Sakkâkî and al-Qazwîni are presented and their reasons for favouring these two scholars are discussed. In the present study, first, the relevant chapters in the books of al-Sakkâkî and al-Qazwîni are analyzed, and then the views of different rhetoric scholars who support these two scholars are investigated.

This study discusses not all of al-Qazwîni's objections to al-Sakkâkî in the field of rhetoric but some of his objections on certain issues related to the science of bayân. It is apparent in al-Qazwîni's book *al-İdâh* that he criticises al-Sakkâkî's *Miftâh al-'Ulûm* on numerous issues, but the most prominent of these objections is isti'âra and types of isti'âra, one of the categories of metaphor. Al-Qazwîni objected to al-Sakkâkî in two instances in the definition of ḥaqîqat al-lughawiyah, which is one of the subjects of the science of bayân. He states that some of the expressions that al-Sakkâkî included in the definition are unnecessary, while some missing expressions constitute a deficiency, and he expresses the reasons for his objection. The views of both al-Sakkâkî and al-Qazwîni are evaluated together with the views of rhetoric scholars who agree with them. Then, the definition of al-majâz al-lughawî is analyzed in the same way, and the views and justifications of the two scholars are discussed.

Al-Qazwîni also objected to the definition of al-majâz al-lughawî in two instances. He stated that an expression in al-Sakkâkî's definition was meaningless, and he considered the absence of another expression, which was present in his own definition, as a flaw. It is observed that al-Qazwîni's objections regarding these two definitions are related to isti'âra.

After discussing the definitions, al-Qazwîni raised his objections to al-Sakkâkî about isti'âra in general and the types of isti'âra in particular: isti'âra al-takhyîliyya and isti'âra al-taba'iyya. The reasons and justifications for these objections were explained by many scholars. Although there is a general agreement that isti'âra is a type of metaphor, there has been a disagreement as to the category of metaphor isti'âra belongs to. Two different views have been put forward as to whether isti'âra is al-majâz al-lughawî or al-majâz al-'aqlî. While al-Sakkâkî argued that it is al-majâz al-lughawî, al-Qazwîni claimed that it is al-majâz al-'aqlî. Likewise, the disagreement concerning al-isti'âra al-takhyîliyya was because al-Sakkâkî viewed it as al-majâz al-lughawî, whereas al-Qazwîni's viewed it as al-majâz al-'aqlî. Al-Sakkâkî's and al-Qazwîni's explanations of al-isti'âra al-taba'iyya reveals that al-Sakkâkî considers al-isti'âra al-taba'iyya and al-isti'âra al-makniyya to be the same. Al-Qazwîni, on the other hand, argues that isti'âra al-makniyya is a presumption for isti'âra al-taba'iyya. The most important reason for this disagreement is that al-Sakkâkî considers al-isti'âra as al-majâz al-lughawî, while al-Qazwîni rejects this view and claims that al-isti'âra is al-majâz al-'aqlî.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Sakkâkî, al-Qazwîni, Miftâh al-'ulûm, al-Îdâh, Isti'âra.

Giriş

Arap edebiyatı alanında tarihte iz bırakan birçok bilim adamı ve Arap dilcisi bulunmaktadır. Hicrî beşinci asırda Abdülkâhir el-Curcânî'nin *Delâilü'l-i'câz ve Esrâru'l-belâga* adlı eserlerini yazmasının ardından başta Zemahşerî (öl. 538/1144) olmak üzere birçok dilci belâgat alanında çalışmalar yapmıştır. Daha sonra gelen Sekkâkî (öl. 626/1229) ise Curcânî'nin belâgat birikiminden istifade ederek meânî, beyân ve bedî' konularının ele alınış biçimine şekil vermiştir. Sekkâkî'den sonra gelen Hatîb el-Kazvîni de (öl. 739/1338) Sekkâkî'nin ele aldığı belâgat kurallarını bir araya getirerek belâgata nihai formunu kazandıran âlim olmuştur.¹ Hem Sekkâkî hem de Kazvîni Kuran'ın daha iyi anlaşılması ve tefsir edilmesinde büyük öneme sahip olan belâgat ilmindeki uzmanlıklarıyla öne çıkmışlardır. Sekkâkî, belâgatın içeriğini, belâgat kavramları ve tanımlarını bir düzen içinde *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserine yazarak bu ilme büyük bir katkı sunarken kendisinden sonra gelen Kazvîni ise önce *Telhîşu'l-Miftâh* daha sonra da *el-Îdâh* adlı eserleriyle belâgat ilmini zirveye taşıyan âlim olmuştur.

Türkiye'de akademik olarak Sekkâkî, Kazvîni, belâgat ilmi ve belâgatın kapsadığı konularla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında özellikle konumuzla yakından ilgili olarak Hüseyin Arslan'ın "Hatîb el-Kazvîni'nin Telhis ve Îzah adlı eserlerinde Sekkâkî'ye itiraz ettiği meseleler" adıyla hazırladığı doktora tezi vardır. Hüseyin Arslan, bu çalışmasında genel itibarıyla Kazvîni'nin Sekkâkî'ye me'ânî ilmindeki itirazlarını değerlendirmiş ancak çalışmamızda incelenen konulara neredeyse hiç temas etmemiştir. Bu çalışmanın dışında konumuzla ilgili, Mehmet Yalar'ın hazırladığı "el-Hatîb el-Kazvîni ve

¹ Mehmet Gürbüz - Abdullah Demirci, "Belağat Açısından Müsnedün İleyhin Fiili Habere Takdimi", *İslami İlimler Araştırma Dergisi* 0/11 (Haziran 2022), 163-164.

belâgat ilmindeki yeri” adlı doktora tezi, Ali Bulut’un hazırladığı “Belâgat ilmi’nin tekâmülünde Sekkâkî’nin yeri” adlı makale, Akif Özdoğan’ın hazırladığı “Belâgatın sistematize edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvîni’nin rolü” adlı makale, William Smyth’in yazıp Abdullah Yıldırım’ın çevirisini yaptığı “Belâgat ilmi’nin standart hale gelen düzenlenişi ve es-Sekkâkî’nin Miftâhu’l-’ulûm’u” adlı makale, William Smyth’in yazıp Ömer Kara’nın çevirisini yaptığı “Bir Yorum Geleneğinde Tartışma: Sekkâkî’nin Miftâhu’l-’ulûm’unun akademik mirası” adlı makale çalışmaları tespit edilmiştir.

1. es-Sekkâkî’nin Hayatı

İmam Sekkâkî’nin tam adı, Ebû Ya’kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî olup 554/1159 ya da 555/1160 yıllarında Hârizm’de dünyaya gelmiştir.² Kelâm, felsefe, dil felsefesi, mantık, fıkıh ve fıkıh usulü, Arap dili, belâgat, edebiyat ve şiir alanlarında dikkat çeken bir bilim adamı olmuştur. Hârizm bölgesine hâkim olan Çağatay Han onu sarayına danışman olarak almış ancak devlet adamları onu kıskanarak Çağatay Han’ın gözünden düşürmüşler, bunun sonucunda hapse atılmış ve üç yıl hapiste kaldıktan sonra 626/1229 yılında Hârizm’de hayatını kaybetmiştir.³

Sarf, nahiv, belâgat, aruz ve şiir gibi farklı alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Çalışmamızda ele aldığımız *Miftâhu’l-’ulûm* adlı eser, Sekkâkî’nin belâgatla ilgili en önemli eseridir. Yazar, bu kitabında Arap diliyle ilgili ilimleri felsefe ve mantıkla birleştirdiği kabul edilmektedir. Sekkâkî kitabıyla belâgat alanında haklı bir şöhrete kavuşmuş, kendisinden sonra gelen belâgatçılar bu eserin telhis ve şerhlerini yazmışlardır.⁴ Abdulkâhir el-Curcânî’den (öl. 471/1078) sonra Sekkâkî’nin belâgat ilmindeki önemli konumu tarih boyunca kabul edilen bir hakikat olmasına rağmen son dönemlerde birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Günümüzde bazı dilciler, Sekkâkî’nin Arap asıllı olmaması sebebiyle kitabında bir takım edebî kusurlar bulunduğunu, belâgatı uygulamaktan çok kurallar koyarak dilde karmaşaya sebep olduğunu ve bu kuralların belâgatın gelişmesine engel teşkil ettiğini söylemektedir.⁵ Sekkâkî Arap asıllı olmadığı için üslubu acem üslubu olarak görülmüş, bu üslup sebebiyle ifadelerinde ta’kîd, za’f-ı te’lîf ve kapalılık olması konusunda eleştirilmiştir.⁶ Ancak bazı dilciler Sekkâkî’nin bir edîb değil edebî eleştirmen olduğunu, bu sebeple onun üslubunda edebî zevk aramanın yanlış olduğunu ifade etmektedir.⁷ Bu dilcilere göre Sekkâkî’nin üslubu bir bilim adamı üslubu olup edebî üslup değildir. Yani *Miftâhu’l-’ulûm*’daki üslup, bir edebî üslupta bulunan akıcılıktan çok ifadelerinde tutarlı olmayı öncelikli tutan bir ilim adamı üslubudur.⁸

2. el-Kazvîni’nin Hayatı

el-Hatîb el-Kazvîni’nin tam adı, Ebu’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî olup 666/1268 yılında Musul’da

² Ahmed Mustafâ el-Merâgî, *Târîhu ‘ulûmi’l-belâga ve’t-ta’rîfu bi’ricâliha* (Kahire: b.y., 1950), 110; İsmail Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya’kûb” *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/332.

³ Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya’kûb”, 36/332-334.

⁴ Şevkî Dayf, *el-Belâgatu te’vavur ve târîh* (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, h.1119), 287.

⁵ Dayf, *el-Belâga*, 313.

⁶ Abdülmüteâl es-Saîdî, *Buğyetu’l-îdâh li’t-Telhîsi’l-Miftâh fi ‘ulûmi’l-belâga* (Kahire: Mektebetü’l-Âdâb, 1999), 1/5.

⁷ Saîdî, *Buğyetu’l-îdâh*, 1/5.

⁸ Ahmed Matlûb, *el-Belâga inde’s-Sekkâkî* (Bağdad: Mektebetü’n-Nahda, 1964), 69.

dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini başkadı olan babasından almıştır. Moğollar, el-Kazvîni'nin yaşadığı bölgeyi ele geçirince babası Anadolu'ya göç ederek Tokat'a yerleşmiştir. Eğitimine burada devam etmiş ve yirmi yaşında iken Niksar kazasına kadı olmuştur. Bundan sonra Mısır'a gitmiş, burada hadis, fıkıh, Arap dili ve belâgatı dersleri okumuştur.⁹ Kazvîni 739/1338 yılında Dimaşk'ta hayatını kaybetmiştir.¹⁰

Kazvîni, yaşadığı dönemde Arap dili ve belâgatı, mantık, felsefe ve kelâm gibi akli ilimlerde en üst seviyelere ulaşmayı başaran bir âlimdir. Bu ilimlerin yanında fıkıh ve hadis gibi nakli ilimleri de son derece iyi bildiği haber verilmektedir.¹¹ Birçok eser te'lif etmesi onun ilimde ulaştığı dereceyi göstermektedir.¹² Eserlerinden birisi olan “*el-Îdâh fî ‘ulûmi’l-belâğa el-me ânî ve’l-beyâni ve’l-bedî*” adıyla yazdığı kitabı için “*Et-Telhîşu’l-miftâh*” adlı belâgat kitabını şerh olarak kaleme almıştır. Kazvîni, *el-Îdâh*'ın hemen başında, “Yazdığı eserin, belâgat ilmi ve ona bağlı ilimler hakkında bir eser olduğunu ve bu kitabın adını *el-Îdâh* koyduğunu söylemektedir. Kitabında *Telhîşü’l-miftâh*'taki tertibi aynen muhafaza etmiştir. Ancak daha iyi anlaşılması için konuları daha uzun yazmıştır. Keza müşkil olan meseleleri açıklamış, mücmel olan kısımları da ayrıntılı olarak ele almıştır. *Miftâh*'ta bulunan ancak *Telhîş*'a yazmadığı ve *Miftâh*'ta bulunmayıp Abdülkâhir el-Curcânî'nin *Delâilü’l-i’câz* ve *Esrâru’l-belâğa* adlı eserlerinde yer alan meseleler ile bu kitapların dışında ulaşabildiği bazı görüşleri de ele almıştır. Bu bilgilerin dışında bazı kendi görüşlerini de kitabına yazmıştır.”¹³ Esasen Kazvîni, Sekkâkî ve onun kitabı olan *el-Miftâh*'a muhalif olmayıp aksine hem Sekkâkî'yi hem de onun kitabını öven birisidir.¹⁴ Aralarında her ne kadar bazı farklar olsa da Kazvîni'nin *el-Îdâh* adlı eserinde hem içerik hem de yöntem bakımından Sekkâkî'yi takip ettiği görülmektedir. Bununla beraber Kazvîni'nin meânî ve beyân ilimlerinin tasnifi konusunda ve benzer meseleleri aynı başlık altında toplama becerisinde Sekkâkî'den daha başarılı olduğu bilinmektedir.¹⁵ Ayrıca kullandığı yöntemin Sekkâkî'nin yönteminden daha sağlam olduğu kabul edilmektedir.¹⁶ Keza kitabında açık ifadeler kullanması, kolay bir üslubu olması ve metodunun daha muntazam olması sebebiyle *el-Miftâh*'ın önüne geçmeyi başarmıştır. Te'lif ettiği *Telhîş* kitabı için yüzlerce şerh ve haşiye hazırlanmış, çeşitli İslam ülkelerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okunmuştur.¹⁷

⁹ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. ‘Abdillâh Şafedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-‘Arabî, 2000), 3/199; Dayf, *el-Belâğa*, 335; İsmail Durmuş, “Kazvîni, Hatîb”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 25/156-157.

¹⁰ Şafedî, *el-Vâfi*, 3/199; Durmuş, “Kazvîni, Hatîb”, 25/156-157.

¹¹ Tâcuddîn Ebû Nasr ‘Abdulvehhâb b. Ali b. ‘Abdulkâfi es-Subkî, *Tabakātu’s-Şâfi’iyyeti’l-kubrâ* (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-‘Arabîyye, 1236), 9/158-161; Takıyyüddîn Ebû’l-Meâlî Muhammed b. Râfi’ es-Sellâmî, *el-Vefeyât*, nşr. Sâlih Mehdî Abbâs (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1982), 1/259; İbn Hacer el-‘Askalânî, *ed-Dürerü’l-kâmine fî a’yâni’l-mi’eti’s-şâmine* (Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), 367.

¹² Ebu’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât fî tabakâti’l-lugaviyyîne ve’n-nuhât* (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1979), 1/275.

¹³ Ebû’l-Meâlî Celâlüddîn el-Ĥatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *el-Îdâh fî ‘ulûmi’l-belâğa el-me ânî ve’l-beyâni ve’l-bedî* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2003), 3.

¹⁴ Ebû’l-Meâlî Celâlüddîn el-Ĥatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *Telhîşu’l-Miftâh* (Pakistan: Mektebetu’l-Büşrâ, 2010), 5.

¹⁵ Ahmed Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu’t-Telhîş* (Bağdad: Mektebetü’n-Nahda, 1967), 168-182-184-294.

¹⁶ Kazvîni, *Telhîş*, 5; Matlûb, *el-Kazvîni*, 647.

¹⁷ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/23.

3. Beyan İlmî

بَيَان (beyân) kelimesi sözlükte, “açıklamak, keşfetmek ve izah etmek”¹⁸ anlamlarına gelmektedir. Arap dilinin dilbilimsel ve felsefî yönlerini birleştiren belâgat ilminin üç kısmından (ilm-i meânî, ilm-i beyân ve ilm-i bedî') birisi olan beyân ilmi, terim olarak, “Belirli üsul ve kaideler çerçevesinde bir anlamı farklı söz ve usullerle ifade etme yöntemi kendisiyle bilinen ilimdir”¹⁹ şeklinde tanımlanmaktadır.

İlm-i beyân'ın gayesi, “Duygu ve düşünceleri yeri ve zamanına uygun şekilde ifade edebilmek ve edebi eserleri daha iyi anlamaktır.”²⁰ İlm-i beyânda asıl olan, konuşulan sözün muhatabı etkileyecek şekilde söylenmesidir. Aynı şekilde bu ilimle öğrenilen sözü ifade etme yollarının sözün muhatabı olan insanın tabiatını etkilemesini sağlayan farklı şekillerde olmasıdır. Bu ifade şekillerinin başında, sözün insan tabiatını etkileyen bir şekilde söylenerek anlamda mübalağanın kastedildiği teşbîh sanatı gelmektedir. Teşbihten sonra gelen ifade şekilleri ise muhataba manayı ifade ederken belâgatın zirvesine ulaşma amacıyla yapılan mecâz ve kinâye sanatıdır.²¹ Bu çalışmada, muhataba sözü ifade etme yollarından olan hakikat, mecaz ve mecazın kısımlarından olan istiâre konularında Kazvî'nin Sekkâkî'ye itirazları değerlendirilecektir.

3.1. Sekkâkî ve Kazvî'nin Hakikat-ı Lugaviyye Tanımıyla İlgili İhtilafı

Sekkâkî hakikat-ı lugaviyyeyi, *الكلمة المستعملة فيما هي موضوعه له من غير تأويل في الوضع*, “Konulduğu anlamda te'vil (yorum) olmaksızın ilk konulduğu anlamda kullanılan kelimedir.” şeklinde tanımlamaktadır. Sekkâkî, tanımda geçen *من غير تأويل* (te'vil olmaksızın) ifadesiyle istiâreyi mecazın tanımından ayırmayı kast etmektedir. O, istiâre yapılan lafzın konulduğu anlamda kullanılacağına dair farklı görüşlerin de olduğunu ancak kendisinin bu görüşü kabul etmediğini, çünkü istiâre yapılan lafzın hakiki manası değil de mecaz-ı lugavî manasının kast edilebileceğini belirtmektedir. Çünkü istiârede müsteâr lafız, bir te'vil yoluyla müsteârun leh için konulmuştur. Mesela, *أسد* (aslan) lafzının belirli bir hayvan olan aslan için kullanımı hakikat olup kendisinde herhangi bir te'vil yoktur ve dolayısıyla burada hakikatın dışında bir mana anlaşılmamaktadır.²²

Kazvî'nî ise hakikat-ı lugaviyyeyi, *الكلمة المستعملة فيما وُضِعَتْ له في اضطرالاح به التخاطب*, “Konuşma ıstılahında konulduğu anlamıyla kullanılan kelimedir.” şeklinde tanımlamıştır. Kazvî'nî tanımında geçen *فيما وُضِعَتْ له* (ilk konulduğu anlam) kaydıyla, konulduğu anlamın dışında kullanılan hatalı ifadeyi, konuşma ıstılahında konulduğu anlamın dışında kullanılan mecazı ve konuşanın ıstılahının dışında ama örf ya da şeriatta konulduğu anlamda kullanılan lafızları hakikat-ı lugaviyye tanımının dışında bırakmayı amaçlamaktadır.²³ Kazvî'nî, Sekkâkî'nin tanımında kullandığı *من غير تأويل في الوضع* (Konulduğu anlamda te'vil olmaksızın) ifadesini fazlalık olarak görmektedir. Kazvî'nî'ye göre lafzın bir anlam için

¹⁸ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1990), “beyân”, 13/69.

¹⁹ Ebû Ya'kub Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. 'Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 162; Kazvî'nî, *el-İdâh*, 163; Şerafuddîn el-Hüseyn b. Abdillâh b. Muhammed eṭ-Ṭîbî, *Leṭâifu't-tibyân fî ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân* (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997) 179.

²⁰ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22.

²¹ Halil İbrahim Kaçar, *Edebi Yönden Hazif Üslubu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 15.

²² Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 358; Dayf, *el-Belâga*, 306.

²³ Kazvî'nî, *el-İdâh*, 202.

konulmasıyla zaten te'vil değil, hakikat-ı lugaviyyenin bizzat kendisi anlaşılmalıdır. Çünkü bir lafzın ilk konulduğu anlam hakiki anlamdır.²⁴

Kazvîni'nin tanımında kullandığı *في اصطلاح به التخاطب* (konuşma istilahında) ifadesi, onun tanımını Sekkâkî'nin tanımından ayırmaktadır. Kazvîni bu ifade ile mecâzî, hakikat-ı lugaviyye tanımının dışında bırakmayı amaçlamaktadır. O, mecâzî "Konuşma istilahının dışında konulduğu anlamda kullanılan kelimedir." şeklinde tanımlamaktadır. Mesela, mütekellimin (salât) lafzını şer'î anlamı olan (dua) manasında kullanması mecazdır.²⁵

Buna göre Kazvîni, Sekkâkî'nin hakikat-ı lugaviyye tanımına iki yerde itirazda bulunmuştur. Bunlardan birincisi, tanımda fazla gördüğü *من غير تأويل في الوضع* (Konulduğu anlamda te'vil olmaksızın) ifadesini tanımdan çıkarmıştır. Çünkü *الوضع* lafzı ya da ondan türetilen *الموضوعة* gibi lafızlardan *الوضع بالتأويل* (yorumla konulan anlam) değil de *الوضع بالتحقيق* (konulduğu gerçek anlam) anlaşılmalıdır. Buna göre *الوضع* lafzının söylenmesiyle ilk akla gelen hakiki vaz' olduğu için hakikat-ı lugaviyyenin tanımına *من غير تأويل* (yorum olmadan) ifadesini koymaya gerek yoktur.²⁶

İki belâgat âliminin hakikat-ı lugaviyye için farklı tanımlar yapmasına daha önceki belâgat âlimlerinin istiâre konusundaki ihtilaf etmelerinin sebep olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü istiâreyle ilgili iki farklı görüş olduğu bilinmektedir. Bu görüşlerden birincisine göre istiâre, "Hakiki ve mecâzî anlam arasındaki benzerlik ilişkisi olması ve hakiki manayı kastetmeye engel bir karine olması sebebiyle konulduğu hakiki anlamının dışında kullanılan lafızdır."²⁷ ve istiâre bu anlamıyla mecâz-ı lugavînin tanımına dahildir. Diğer görüşe göre ise istiâre, "Bir fiil ya da şibh-i fiili, gerçek fâile isnada engel olan bir karine sebebiyle mütekellime göre gerçek failinden başka bir faile isnat etmektir." şeklinde tanımlanan mecâz-ı aklînin bir kısmıdır. Kazvîni de bu görüşte olduğu için²⁸ Sekkâkî'nin hakikat-ı lugavînin tanımında kullandığı ifadeyi hata olarak kabul etmiştir.²⁹

Sekkâkî, bu görüşlerden birincisini kabul etmiş ve hakikat-ı lugaviyyenin tanımına *من غير تأويل في الوضع* (konulduğu te'vil anlamının dışında) ifadesini koyarak mecâz-ı lugavînin bir kısmı olarak kabul ettiği istiâreyi³⁰ tanım dışı bırakmayı amaçlamıştır. Çünkü istiârede kelime, her ne kadar konulduğu anlamda kullanılsa da bu kullanımda te'vil vardır.³¹ Sekkâkî'ye göre hakikat-ı lugaviyyenin tanımında bu ifadenin kullanılmaması hata olmaktadır.

Kazvîni ise bu görüşlerden ikincisini kabul etmiş ve istiârenin mecâz-ı lugavî sayılması sebebiyle Sekkâkî'nin tanıma *من غير تأويل في الوضع* ifadesini koymasını hata olarak görmüştür. Çünkü *وَضِع* kelimesini tanımında zikredince zaten ilk akla gelen hakiki anlam olmakta te'villi anlam akla gelmemektedir. Bundan dolayı *وضع* kelimesini *من غير تأويل* ifadesi

²⁴ Kazvîni, *el-Îdâh*, 203.

²⁵ Kazvîni, *el-Îdâh*, 202.

²⁶ Kazvîni, *el-Îdâh*, 236.

²⁷ *Sekkâkî, Miftâhu'l-ülûm*, 369; *İbn Raşîk el-Kayravânî, el-'Umde-u fî mehâsini's-şî'î ve âdâbih ve nağdih* (Beyrut: Dâru'l-cîl, 1972), 1/462; *Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahmân el-Curcânî, Delâilu'l-îcâz* (Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 1413/1992), 352.

²⁸ Kazvîni, *el-Îdâh*, 216.

²⁹ *İbn Raşîk, el-'Umde*, 1/456; *Curcânî, Delâilu'l-îcâz*, 293; *Sa'düddîn et-Teftâzânî, Muhtasarü'l-me'ânî* (Beyrut: b.y., 1965), 322; *Sa'düddîn et-Teftâzânî, el-Muṭavvel* (Kum: Mektebetü'd-Dâverî, ts.), 387.

³⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 362.

³¹ Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *'Uḫûdu'l-cumân fi ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 92.

ile kayıtlamak gereksizdir.³² Keza Kazvîni'ye göre istiârenin mecaz-ı aklî olması sebebiyle Sekkâkî'nin ifadeleriyle istiâreyi, hakikat-ı lugaviyyenin tanımından çıkarmak yanlıştır.³³

Bazı belâgat âlimleri tanımların uzatılmasını hoş görmemiş, Sekkâkî'nin من غير تأويل ifadesini hakikat-ı lugaviyyenin tanımına katmasını gereksiz bir uzatma olarak kabul etmiş ve hata olarak değerlendirmişlerdir.³⁴ Bazı âlimler ise Sekkâkî'nin görüşünü yorumlayarak istiârenin, إنها مستعملة فيما وُضِعَتْ له بتأويل (Konulduğu anlamda te'ville kullanılan kelime) şeklinde tanımlanmasını şu şekilde açıklamışlardır: Bu tanıma göre müşebbehin fertleri müteâref (bilinen) ve gayr-ı müteâref (bilinmeyen) fertler olarak iki kısma ayrılarak müşebbehin müşebbeh-i bih cinsinin içine katıldığı iddia edilmiştir. Sekkâkî, tanımını من غير تأويل ifadesini zikretmemiş olsa istiâre, hakikat-ı lugaviyyenin tanımının dışına çıkmayacağı için tanım eksik olacaktır. Bundan dolayı Sekkâkî hakikat-ı lugaviyye tanımını kitabında yazdığından farklı bir şekilde yapmamıştır.³⁵

Kazvîni'nin Sekkâkî'ye itiraz ettiği ikinci konuya gelince, Kazvîni tanımında eksik gördüğü التخطبُ به اصطلاح (konuşma istilâhında) ifadesini de tanıma ekleyerek hakikat-ı lugaviyye için daha farklı bir tanım yapmıştır. Kazvîni'ye göre muhatap, صلاة lafzını şeriat örfüne göre (dua) anlamında kullanırsa bu anlamda kullanılması mecaz-ı lugavî olmaktadır. Muhatabın durumu dikkate alınmadığı durumda lafzın hakikat mı yoksa mecaz mı olduğu anlaşılacak için التخطبُ به اصطلاح ifadesinin tanıma konulması gerekmektedir.³⁶ Buna göre bazı âlimler Kazvîni ile aynı görüşte olup Sekkâkî'nin tanımında التخطبُ به اصطلاح ifadesine yer vermemesinin hata olduğunu belirtmişlerdir.³⁷ Ancak birçok âlim de Sekkâkî'nin görüşünü benimsemiş التخطبُ به اصطلاح ifadesini hakikat-ı lugaviyyenin tanımında kullanmamışlardır.³⁸

3.2. Sekkâkî ve Kazvîni'nin Mecaz-ı Lugavînin Tanımıyla İlgili İhtilafı

Sekkâkî mecaz-ı lugaviyye, الكلمة المستعملة في غير ما هي موضوعه له بالتحقيق استعمالاً في Mananın ait olduğu الغير، بالنسبة إلى نوع حقيقتها، مع قرينة مانعة عن إرادة معناها في ذلك النوع hakikat türünde kullanılmasına engel bir karinenin bulunmasıyla beraber gerçekte kendisi için konulan manadan, söz konusu hakikat türüne göre farklı bir manada kullanılan kelimedir." şeklinde tanımlamıştır. Tanımda بالتحقيق ifadesinin kullanılma sebebi, "Konulduğu anlamda kullanılan kelimedir."³⁹ şeklinde tanımlanan ve bir mecaz çeşidi olan

³² Kazvîni, *el-İdâh*, 236.

³³ İbn Raşîk, *el-Umde*, 1/456; Curcânî, *Delâilu'l-i'câz*, 293; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 387.

³⁴ Suyûtî, *'Uḫûdu'l-cumân*, 92.

³⁵ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 386-387.

³⁶ Kazvîni, *el-İdâh*, 236.

³⁷ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 388; Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2009), 575.

³⁸ Abdülkâhîr el-Curcânî, *Esrâru'l-belâğa* (Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 1991), 350; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâğa el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1993), 227; Abdurrahmân b. Hasen Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabîyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 2/218; Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâqîha* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2014), 130; Nusrettin Bolelli, *Belâğat Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 82.

³⁹ Kazvîni, *el-İdâh*, 202.

istiâreyi de mecaz-ı lügavî tanımı içinde tutmak içindir. Çünkü Sekkâkî'ye göre, "türe göre farklı bir manada kullanılan kelime" anlamında olan istiâre de mecaz-ı lügavînin tanımında dahildir.⁴⁰ Kanaatimizce metindeki نوع حقيقتها (hakikat çeşidi) ifadesiyle, kullanılan kelimenin konulduğu anlama göre hakikat-ı lügaviyye, hakikat-ı şer'iyeye veya hakikat-ı örfiyye çeşitlerinin hepsi kast edilmiştir. Tanımda geçen مع قرينة مانعة عن إرادة معناها في ذلك (Mananın ait olduğu türde kullanılmasına engel bir karinenin bulunmasıyla beraber) ifadesi ise tanımdan kinayeyi çıkarmak içindir. Çünkü kinayede her ne kadar kinevî anlam kast edilse de hakiki mananın anlaşılmasına engel bir karine yoktur.⁴¹

Kazvîni ise mecaz-ı lügavîyi, الكلمة المستعملة في غير ما وُضِعَتْ له في اصطلاح به التخاطب (Hakiki manayı kast etmeye engel bir karineyle beraber doğru bir şekilde konuşma ıstılahında konulduğu anlamın dışında kullanılan kelimedir.) şeklinde tanımlamıştır. Mecazın tanımındaki في اصطلاح به التخاطب (konuşma ıstılahında) ifadesinin yer alma sebebi şeriat örfünde dua anlamında kullanılan صلاة gibi kelimelerin de tanıma dâhil olduğunu göstermek içindir. Bu kelime her ne kadar şeriat örfünde konulduğu anlamda kullanılsa da konuşma ıstılahında konulduğu anlamda kullanılmadığı için mecazdır. Tanımda geçen على وجه يصح (doğru bir şekilde) ifadesi ise kitabı göstererek "Şu atı tut." demek gibi galat (yanlışlıkla söylenen) ifadeleri mecazın tanımından çıkarmak içindir.⁴² Kazvîni'ye göre Sekkâkî'nin yaptığı mecaz tanımında على وجه يصح (doğru bir şekilde) ifadesinin bulunmaması sebebiyle mecazın tanımına galat ifadenin (yanlışlıkla söylenen söz) de girmesinden dolayı tanımda eksiklik vardır. Sekkâkî'nin mecâz-ı lügavînin tanımına isti'âre de girsin diye بالتحقيق (gerçekten) kaydını koymasına gelince, Kazvîni'ye göre bu kaydı koymaya gerek yoktur. Çünkü tanımda geçen وضع lafzı ya da bundan türetilen kelimelerle ilk akla gelen mana hakiki anlam olmakta, te'villi anlam akla gelmemektedir. Bundan dolayı وضع kelimesini بالتحقيق ifadesi ile kayıtlamaya ihtiyaç yoktur.⁴³ Bazı âlimler Kazvîni ile aynı görüşü paylaşmış, mecaz-ı lügavîde ne tahkik (gerçek) ne de te'vil (yorum) yoluyla vaz' (ilk anlama koyma) olmadığını ve Sekkâkî'nin mecaz-ı lügavî tanımında بالتحقيق (gerçekte kendisi için konulan mana) ifadesini koymasının hata olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁴

3.3. Sekkâkî ve Kazvîni'nin İstiâre İle İlgili İhtilafı

Edebî sanatlardan birisi olan istiâre, Arapça bir kelime olup sülâsî mücerredin 4. babından olan عَوْرَ يَغُورُ kelimesinden türetilmiştir. Sözlük anlamı olarak "Bir şeyi ödünç almak" anlamına gelmektedir.⁴⁵ Terim anlamı olarak, "Hakikî ve mecazî anlam arasındaki benzerlik alakası sebebiyle bir kelimenin anlamını geçici olarak (ödünç) alıp başka bir kelime yerine kullanmak." anlamına gelmektedir.⁴⁶ İstiârenin bir mecaz türü olması konusunda her ne kadar ittifak olsa da mecazın hangi kısmından olduğu konusunda yani mecaz-ı lügavî mi yoksa mecaz-ı aklî mi olduğu konusunda iki farklı görüş ileri sürülmüştür.⁴⁷ Sekkâkî ve Kazvîni arasında en çok ihtilafın istiâre hakkında olmasının

⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ûlûm*, 359.

⁴¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ûlûm*, 360.

⁴² Kazvîni *el-İdâh*, 204; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 354; Sa'îdî, *Buḡyetu'l-İdâh*, 3/77-79.

⁴³ Kazvîni, *el-İdâh*, 236.

⁴⁴ Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2/299.

⁴⁵ İbn Manzûr, *"İste âra"*, 4/618.

⁴⁶ Tîbî, *Leṭâifu't-tibyân*, 377; el-Curcânî, *Esrâru'l-belâğa*, 29; Cârîm – Emîn, *el-Belâgatu'l-vâdîha*, 141.

⁴⁷ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 360-361.

sebebi, muhtemelen Abdülkâhir el-Curcânî'nin istiâre hakkında kimi yerde mecaz-ı lügavî kimi yerde de mecaz-ı aklî olması şeklinde iki farklı görüş ortaya koymasındadır.⁴⁸

Sekkâkî istiâreyi, *أن تذكّر أحد طرفي التشبيه وتريد به الطرف الآخر مدعيًا دخل المشبه في جنس المشبه به دالًا على ذلك بإثباتك للمشبه ما يخص المشبه به* "Müşebbeh-i bihe mahsus olan şeyi müşebbehe ispat ederek ve müşebbehin müşebbeh-i bihin içinde dahil olduğunu iddia ederek teşbihin bir tarafını zikredip diğer tarafını kastetmendir." şeklinde tanımlamaktadır. Mecazın bir türü olan bu anlatım tarzına "istiâre" denmektedir.⁴⁹ Sekkâkî, istiârenin mecaz-ı lügavî ya da mecaz-ı aklî olması hususunda beyan âlimlerinin ihtilafını ele almış ve istiârenin mecaz-ı lügavî'nin bir çeşidi olmasını kabul etmiştir. Mesela *أسد* (aslan) lafzı konulduğu hakiki anlamın dışında kullanıldığı için mecaz-ı lügavîdir.⁵⁰

Kazvînî ise müfred mecazın ikinci kısmı olarak değerlendirdiği istiâreyi, *هي ما كانت علاقته تشبيهية معناه بما وضع له* "mecazî anlamla konulduğu hakiki anlam arasındaki alakası benzerlik olan mecaz türüdür." şeklinde tanımlamaktadır.⁵¹

Sekkâkî mürekkebe mecazın bir kısmı⁵² olarak gördüğü istiâreyi önce istiâre-i musarraha⁵³ ve mekniye⁵⁴ olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Daha sonra istiâre-i musarrahayı istiâre-i tahkikiye,⁵⁵ istiâre-i tahyiliye⁵⁶ ve tahyiliye ya da tahkikiye olması muhtemel olan istiâre olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Sekkâkî istiâreyi tahkikiyeyi taksim ederken *أراك أيها المفتي تقدم رجلاً وتؤخر أخرى* (Ey müftü! Senin bir ayağını ileri atıp diğerini geri bıraktığını görüyorum.) örneğini vermiştir. Sekkâkî bu örnekte bir müftünün fetva verirken bir yandan fetva vermek istemesi ve bir yandan da fetvadan kaçınmasındaki tereddüdünde meydana gelen sureti ele almaktadır. Müftünün hareketlerindeki bu tereddütlü sureti alıp bir iş yapmaya kalkıp bazen o işi yapmak isteyerek adım atan bazen de işi yapmak istemeyip geri adım atan kişiye benzetmektedir. Sonra teşbihte mübalağa için müşebbehin suretini müşebbeh-i bihin suretine katmaktadır. Daha sonra da hiçbir değişiklik yapmadan istiâre yoluyla müşebbehe müşebbeh-i bihin vasfını vermektedir. Sekkâkî bu şekilde yaptığı teşbihe istiâre yoluyla temsîl (istiâre-i temsiliyye) adını vermektedir.⁵⁷ Sekkâkî, işte burada istiâre-i temsiliyyeyi istiâre-i tahkikiyenin kısımları içerisinde zikretmektedir.⁵⁸ Kazvînî ise bu görüşe itiraz ederek temsîlî mecazın mürekkebe

⁴⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 371.

⁴⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 367; Curcânî, *el-Mişbâh*, 603.

⁵⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 370.

⁵¹ Kazvînî, *el-İdâh*, 212; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 357.

⁵² Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 376; Çelik, *es-Seyyid eş-Şerif el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eseri*, 618.

⁵³ İstiâre-i musarraha: Teşbihin iki tarafından birisi olan müşebbeh-i bihin zikredildiği istiâredir. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 373.

⁵⁴ İstiâre-i mekniyye: Teşbihin iki tarafından birisi olan müşebbehin zikredildiği istiâredir. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 373.

⁵⁵ İstiâre-i tahkikiyye: Terk edilen müşebbehin hissî ya da aklî olarak gerçekleşen bir şey olmasıdır. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 373.

⁵⁶ İstiâre-i tahyiliyye: Terk edilen müşebbehin sadece vehimde gerçekliği olan sırf vehmî bir şey olmasıdır. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 373.

⁵⁷ İstiâre-i Temsiliyye: Birçok şeyden çıkarılan iki suretten birine ait niteliği diğer sureti nitelemek için yapılan isriâredir. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 376.

⁵⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 376.

mecazın⁵⁹ kısımları içinde değerlendirilebileceğini ve müfred mecazın bir kısmı olamayacağını, dolayısıyla Sekkâkî'nin istiâreyi müfred mecazın bir kısmı olarak kabul etmesinin hata olduğunu söylemektedir. Keza Sekkâkî istiâre hakkında, "Asıl anlamı, teşbîhte mubalağa için kendisine benzetilen şeyin kast edildiği mecazdır." ifadesini kullanmakta ve bu ifadeye göre istiâre-i temsîliyye istiâre-i tahkikiyenin bir kısmı olmaktadır.⁶⁰

Sekkâkî'ye göre istiâre ile ilgili iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre istiâre mecaz-ı lugavîdir. İkinci görüşe göre ise mecaz-ı aklîdir.⁶¹ Sekkâkî'nin istiâre için yaptığı tanıma göre⁶² istiâre, mecaz-ı lugavînin tanımına dahildir⁶³ ve Seyyid Şerîf el-Curcânî ((öl. 816/1413) gibi âlimlere göre de doğru olan görüş budur.⁶⁴ Curcânî, Sekkâkî'nin bu görüşünün kendisinden önceki muhakkikler tarafından da kabul edildiğini, Kazvîni'nin ise buna itiraz ettiğini belirtmektedir.⁶⁵ Sekkâkî, hakikat-ı lugaviyyenin tanımına من غير الوضع في تأويل ifadesini koyarak istiâreyi hakikat-ı lugaviyyenin tanımı dışına çakarmış ve onu mecâz-ı lugavînin bir kısmı olarak kabul etmiştir.⁶⁶

Kazvîni'nin açıklamalarına bakıldığında istiârenin mecaz-ı aklînin bir kısmı olduğu görülmektedir.⁶⁷ Kazvîni, bundan dolayı Sekkâkî'nin hakikat-ı lugaviyye tanımına من غير الوضع في تأويل ifadesini koymasını hata olarak görmüştür.⁶⁸ Taftâzânî gibi âlimler de Sekkâkî'ye itiraz etmişlerdir. Taftâzânî, teşbîh-i temsîliyye⁶⁹ tanımlarken kelimesi kelimesine Sekkâkî'nin istiâre-i temsîliyye tanımını vererek yine Sekkâkî gibi أراكُ نُقَدِّمُ رَجُلًا وَتُوَخَّرُ أُخْرَى (Senin bir ayağını ileri atıp diğerini geri bıraktığını görüyorum) örneğini zikretmiştir. Ancak bu örneği Sekkâkî'den farklı olarak istiâre-i temsîliyyeye değil de teşbîh-i temsîliyye örnek olarak vermiştir.⁷⁰

Klasik dil âlimlerinin bir kısmı istiâreyi Sekkâkî gibi mecaz-ı lugavînin bir kısmı olarak görürken⁷¹ bazıları da mecaz-ı aklînin bir kısmı olarak değerlendirmektedir.⁷² Günümüz dilcileri ise genellikle Sekkâkî'nin yolunu takip ederek istiâreyi mecaz-ı lugavînin bir kısmı olarak kabul etmektedir.⁷³

⁵⁹ Mürekkeb Mecaz: "Teşbîhte mubalağa için temsîli teşbih olarak asıl anlamı kendisine benzetilen şeyde kullanılan mürekkeb lafızdır. Diğer bir ifadeyle iki ya da daha fazla şekilden birinin diğerine benzetilmesidir." bk. Kazvîni, *el-İdâh*, 231; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 380; el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâğa*, 265.

⁶⁰ Kazvîni, *el-İdâh*, 237; Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eseri*, 618.

⁶¹ Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eseri*, 575.

⁶² Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 369; İbn Raşîk, *el- 'Umde*, 1/462; el-Curcânî, *Delâilu'l-İ-câz*, 352.

⁶³ Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 370.

⁶⁴ Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eseri*, 575.

⁶⁵ es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *el-Haşiyetu 'ale'l-muṭavvel* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 376.

⁶⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 362.

⁶⁷ Kazvîni, *el-İdâh*, 216-237; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 361.

⁶⁸ İbn Raşîk, *el- 'Umde*, 1/456; Curcânî, *Delâilu'l-İ-câz*, 293; Teftâzânî, *Muḥtasaru'l-me 'ânî*, 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 387.

⁶⁹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 390.

⁷⁰ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 390.

⁷¹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 361; el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâğa*, 316; Celaluddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 2/116; Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eseri*, 575.

⁷² Bedruddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l- Kur'ân*, thk. Dr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşîlî v.d. (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1994), 3/483

⁷³ Cârîm – Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, 141; Bolelli, *Belâğat*, 90.

mekniyye) veya mekniyyün anı adı verilir. Ona göre burada anlatılan şekilde müşebbeh-i bihe mahsus bir şeyin müşebbehe ispatına istiâre-i tahyîliyye denmektedir. Bir yerde istiâre-i tahyîliyye olabilmesi için önce istiâre-i mekniyyenin olması gereklidir.⁸³ Buna örnek olarak Şair Lebîd b. Rebîa'ya (40/660) ait olan;

وَعَدَاةٌ رِيحٍ قَدْ كُشِفَتْ وَقِرَّةٌ إِذْ أَصْبَحَتْ بِبَيْدِ الشَّمَالِ زَمَامُهَا⁸⁴

Ortaya çıkan soğuk sabah rüzgârı ki onun dizgini kuzeyin elindedir.

Şair bu beyitte kuzey yönüne “el” lafzını ispat etmiştir. Halbuki kuzeyin ne hissen ne de aklen bir eli olmayacağı bilinen bir şeydir. Ancak şair kuzeyi, elindeki dizgine hâkim olan bir insana benzeterek teşbihte mübalağa için hayal yoluyla rüzgâr için bir el ispat etmiştir.⁸⁵

Kazvîni, Sekkâkî'nin açıklamasına itiraz etmiş ve onun istiâre konusundaki açıklamasının rast gele olması sebebiyle istiâreyi ifade etmekten uzak olduğunu belirtmiştir. Sekkâkî'nin bu ifadesi bazı belâgat âlimlerinin, “bir şeyi bir şeye vermek” şeklinde tanımladığı istiâreyle çelişmektedir. Çünkü bu tanıma göre şair Lebîd'in شَمَال (kuzey) için يَد (el) ispat etmesi istiâre-i tahyîliyyedir. Ancak Sekkâkî'nin açıklamasına göre şair Lebîd, kuzey için bir el ispat etmemekte, bunun yerine kuzey için el sureti gibi vehmî (hayalî) bir suret uydurmaktadır. Sekkâkî'nin açıklamasına göre يَد (el) lafzını kullanmak istiâre olsa da diğer âlimlerin açıklamasına göre يَد (el) lafzını kullanmak hakikat olmaktadır. Kazvîni'nin kendi görüşüne göre ise يَد (el) lafzının شَمَال (kuzey) lafzına ispatı istiâredir. Buna göre de istiâre, cümle içerisinde mûsnedin hakikat-ı lugaviyye olduğu mecâz-ı aklîden başka bir şey değildir.⁸⁶ Kazvîni'ye göre bu örnekte istiâre bi'l-kinaye (istiâre-i mekniyye) vardır. İstiâre bi'l-kinâyenin ise lafızla alakası olmayıp mana ile alakası vardır. Dolayısıyla burada var olduğunu söylediğimiz istiâre, mecâz-ı lugavî değil mecâz-ı aklîdir.⁸⁷

İstiâre-i tahyîliyyenin durumuyla ilgili farklı görüşler de olmakla beraber genel görüş Kazvîni'nin yazdıklarıyla uyumlu görülmektedir.⁸⁸

3.5. Sekkâkî ve Kazvîni'nin İstiâre-i Tebe'iyeye İle İlgili İhtilafı

Sekkâkî istiâre-i tebe'iyeyi، هِيَ مَا تَقَعُ فِي غَيْرِ أَسْمَاءِ الْأَجْنَاسِ كَالْفُعَالِ وَالصِّفَاتِ الْمُشْتَقَّةِ، منها وَكَالْحُرُوفِ “Cins isimlerin dışında kalan fiil, müştak sıfat ve harf gibi kelimelerden meydana gelen istiâredir.” şeklinde tanımlamaktadır.⁸⁹ Sekkâkî, belâgat âlimlerinin istiâre ile ilgili anlatım tarzlarını ve bu anlatımla istiâreyi taksim etmelerini hatalı görmekte ve bu anlatımla istiâre çeşitlerini sınırlamanın zor olduğunu belirtmektedir. Sekkâkî bu durumu: “Belâgat âlimleri istiâre-i tebe'iyenin karinesini istiâre-i mekniyyeye çevirip istiâre-i tebe'iyeyi de bu istiâre-i mekniyyenin karinesi yaparak, mesela نَطَقْتُ الْحَالَ بِكَذَا (Hal şu durumu konuştu) cümlesinde istiâre-i musarrahanın karinesi olduğunu söyledikleri الحال

⁸³ Kazvîni, *el-İdâh*, 234.

⁸⁴ Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Divânu Lebîd b. Rebîa el-Âmirî* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1999), 315.

⁸⁵ Kazvîni, *el-İdâh*, 234; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 395-396.

⁸⁶ Kazvîni, *el-İdâh*, 236.

⁸⁷ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 396.

⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/246; Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, *el-Unmûzec fî bahşi'l-isti'âra* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2015), 58; İsferyânî, *Şerhu'l-İsâm*, 85-86.

⁸⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 380; Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eseri*, 632.

(durum) kelimesini, teşbihte mubalağa için muktezâ-i hale uygun olarak konuşandan istiâre-i mekniyye yapsalar ve نطقٌ (konuştu) fiilinin الحال kelimesine nispetini istiârenin karinesi saysalardı ve istiâre-i tebe'iyeyi istiâre-i mekniyyenin bir kısmı olarak kabul etselerdi istiâre çeşitlerinin kontrolü açısından daha kolay olacaktı.⁹⁰ Sözleriyle dile getirmektedir.

Kazvîni ise istiâre-i tebe'iyeyi, *إِنْ كَانَ اسْمٌ جَنْسٍ فَأَصْلِيَّةٌ وَإِلَّا فَتَبَعِيَّةٌ كَالْأَفْعَالِ وَالصِّفَاتِ* "Müsteâr lafız cins olursa istiâre-i asliyye, fiil ya da fiilden müştak sıfat olursa istiâre-i tebe'iyeye olur."⁹¹ şeklinde açıklamaktadır. Kazvîni, Sekkâkî'nin belâgat âlimlerinin istiâre ile ilgili anlatım tarzlarını ve bu anlatımla istiâreyi taksim etmelerini hatalı görmesi ve bu anlatımla istiâre çeşitlerini sınırlamanın zor olması hususundaki açıklamalarına itiraz etmektedir. Kazvîni'ye göre Sekkâkî'nin نطقٌ الحال بكذا cümlesindeki نطقٌ kelimesinde olduğu gibi zaten istiâre-i tebe'iyenin kendi karinesi olan istiâre-i mekniyyeye tekrar karine yaptığı istiâre-i tebe'iyenin hakikat olduğunu takdir etmesi doğru değildir. İstiâre-i tebe'iyenin hakikat olarak takdir edilmesi durumunda burada istiâre-i tahyîliyye olması mümkün olmaz. Çünkü Sekkâkî'ye göre istiâre-i tahyîliyye mecazdır. Buna göre istiâre-i tahyîliyyenin olmadığı yerde istiâre-i mekniyye de olmaz.⁹² Çünkü istiâre-i mekniyye, sadece istiâre-i tebe'iyenin olduğu yerde bulunmaktadır.⁹³

Sekkâkî ve Kazvîni'nin bu açıklamalarına bakıldığında Sekkâkî'nin istiâre-i tebe'iyeyi istiâre-i mekniyye ile aynı kısımda değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Kazvîni ise buna etiraz etmekte ve Sekkâkî'nin istiâre-i tebe'iyeyi kendisine dâhil etmek istediği istiâre-i mekniyyenin istiâre-i tahyîliyyenin karinesi olduğunu söylemektedir. Hâlbuki Sekkâkî'ye göre istiâre-i tahyîliyye mecaz, istiâre-i tebe'iyeye ise hakikattir. Kazvîni, iki zıt şey olan hakikat ve mecazın aynı kısım içinde nasıl bir arada kullanıldığını sorgulamakta ve buna itiraz etmektedir.

Sekkâkî istiâre-i tebe'iyeyi istiâre-i mekniyyenin karinesi olarak saymakta ve bu karine dediği istiâre-i tebe'iyeyi de bizzat istiâre-i mekniyyenin kendisi olarak kabul etmektedir. Sekkâkî'nin söylediğine göre belâgat âlimleri, نطقٌ الحال بكذا cümlesindeki نطقٌ kelimesi fiil olduğu için buradaki istiârenin istiâre-i tebe'iyeye olduğunu kabul etmektedir. İstiâredeki karine ise الحال lafzıdır. Sekkâkî, istiâre-i tebe'iyeyi reddederek⁹⁴ نطقٌ الحال بكذا cümlesinde belâgat âlimlerine göre karine olan الحال lafzının kendisine göre istiâre-i mekniyye olduğunu, yine belâgat âlimlerinin istiâre-i tebe'iyeye olarak kabul ettikleri نطقٌ fiilinin ise kendisine göre karine olduğunu söylemektedir. Böylece istiâre-i tebe'iyeyi istiâre-i mekniyyenin içine katmaktadır.⁹⁵ Belâgat âlimlerinin bir kısmı istiâre-i mekniyyenin istiâre-i tebe'iyeden daha belîğ olduğunu söyleyerek Sekkâkî'nin görüşünü kabul etmişler ve istiâre-i tebe'iyeyi istiâre-i mekniyyenin içine katmışlardır.⁹⁶ Bir kısım belâgat âlimine göre de Sekkâkî'nin istiâre-i tebe'iyeyi ayrı bir istiâre olarak kabul etmesi gerekmektedir. Çünkü Sekkâkî'nin açıklamasına göre نطقٌ fiili vehmin uydurduğu bir şey

⁹⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 384; Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eseri*, 645-646.

⁹¹ Kazvîni, *el-Îdâh*, 227; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 371-372.

⁹² Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 379.

⁹³ Kazvîni, *el-Îdâh*, 239-240; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 402.

⁹⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 384.

⁹⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 379.

⁹⁶ Tîbî, *Leṭâifu't-tibyân*, 377; es-Seyyid Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008), 265-266.

için müsteâr lafızdır. Burada istiâre yapılması, durumun hakiki konuşmaya benzetilmesi sebebiyledir. Hâlbuki fiildeki istiâre, sadece istiâre-i tebe'iyeye olmaktadır. Buna göre Sekkâkî'nin bu kadar açıklamadan sonra istiâre-i tebe'iyeyi reddetmesi uygun değildir.⁹⁷

Bu ifadelere bakıldığında ilk akla gelen durum, Sekkâkî'nin istiâre-i tebe'iyeyi reddetmesi ya da aralarındaki çelişkiye rağmen istiâre-i mekniyye ile aynı görmesinin yanlış olmasıdır. Çünkü tüm anlatılanlardan istiâre-i mekniyye ve istiâre-i tebe'iyeye birbirinden farklı iki istiâre olduğu anlaşılmaktadır. Ancak istiârenin, istiâre-i mekniyye ve diğerleri ya da istiâre-i tebe'iyeye ve diğerleri şeklinde kısımlara ayrılmasında herhangi bir çelişkinin olması ya da olmaması konusunda bir tartışma olmamıştır. Çünkü bu şekilde birbirinden farklı bağımsız taksimlerin olması normal bir durumdur. Ancak bu kısımların birbirinin içine geçmesi, yani bir yerde hem istiâre-i mekniyye hem de istiâre-i tebe'iyenin aynı anda bulunması mümkün görülmemektedir. İstiâre, ister musarraha ister mekniyye olsun genellikle istiâre-i asliyye ve istiâre-i mekniyye kısımlarına ayrılmıştır. *أَعْجَبَنِي إِرَاقَةُ* “Döven kişinin suçlunun kanını akıtması hoşuma gitti” cümlesinde sert şekilde dövmek, işkence konusunda öldürmeye benzetilip öldürme işi sert dövmekte istiâre yapılmıştır. *قَاتِلَ* mastarından *ضَرْبًا شَدِيدًا* “sert şekilde döven” anlamındaki *قَاتِلَ* kelimesi türetilmiştir. Daha sonra *قَاتِلَ* kelimesi silinip yerine onun lazımlarından olan *الإِراقَةُ* “kan dökmek” kelimesi söylenmiştir. Bu durumda hem istiâre-i mekniyye hem de istiâre-i tebe'iyeye olmuştur.⁹⁸ Bu görüşle istiâre-i mekniyyenin istiâre-i tebe'iyeden daha belîğ olduğunu söyleyerek Sekkâkî'nin görüşünü kabul eden ve istiâre-i tebe'iyeyi istiâre-i mekniyyenin içine katan⁹⁹ belâgatçıların bu düşüncesi arasında çelişki yok gibidir. Aksine bu iki ifadenin birbirini destekleyen ifadeler olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde bazı dilcilere göre Sekkâkî'nin *نطقت الحال بكذا* cümlesindeki istiâre-i mekniyyenin karinesini yani *نطقْتُ* fiilini istiâre-i tebe'iyeye yapması konusunda Kazvîni'nin itirazda bulunması haklı görülmektedir. Çünkü bir fiilde istiâre-i tebe'iyeden başka istiârenin varlığı kabul edilmemektedir.¹⁰⁰ Bazı dilciler ise Sekkâkî'nin istiâre taksiminde kolaylık olsun diye istiâre-i tebe'iyenin varlığını reddetmesi ve onu istiâre-i mekniyyeye dahil etmesini doğru görmektedir.¹⁰¹

Sonuç

Belâgat ilmiyle ilgili önde gelen âlimlerden olan Sekkâkî ve Kazvîni hakkında birtakım eleştiriler olmasının yanında her ikisinin de bu ilme olan katkıları tüm dilciler tarafından kabul edilen bir gerçektir. Çalışmada elde edilen verilere göre Sekkâkî, belâgat ilminin kurulduğu ancak gelişimini henüz tamamlamadığı bir dönemde, Abdulkâhir el-Curcânî'den sonra yaşamış, belagatla ilgili birçok taksimi ve tanımı bizzat kendisi yapmış bir dil âlimidir. Bazı dilcilere göre Sekkâkî'nin aslen Arap olmaması ve edîb olmaktan çok edebî bir eleştirmen olması nedeniyle onun üslubunda bazı eksiklikler olması doğaldır. Yani *Miftâhu'l-'ulûm*'un taksimat, tanımlar ve edebî bir üslupta bulunması gereken acıcılık konularında bir takım kusurlar bulundurması normal karşılanmalıdır. Çünkü Sekkâkî'nin

⁹⁷ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 265-266.

⁹⁸ Cârîm – Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, 70.

⁹⁹ Tîbî, *Letâifu't-tibyân*, 377; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 265-266.

¹⁰⁰ Dayf, *el-Belâğa*, 346.

¹⁰¹ 'Abdulfettâh el-Besyûnî, 'İlmu'l-meânî (Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 2008), 71.

kitabında takip ettiği üslup, edebî bir üslup olmayıp ancak ifadelerinde tutarlı olmayı önemseyen bir ilim adamının üslubudur.

Kazvîni ise Sekkâkî gibi bir belâgat âliminden sonra gelip elinde *Miftâhu'l-ûlûm* gibi hazır bir eser bulmuş ve belâgat ilminde taşların belli ölçüde yerine oturduğu bir dönemde yaşamıştır. Kazvîni, Sekkâkî'ye karşı son derece saygılı ifadeler kullanmış, Sekkâkî'nin yaptığı tanımların çoğunu efrâdını câmi' ağıyârını mâni' olacak şekilde tekrar düzenlemiş, eksik gördüğü yerlerde ilaveler yapmış, fazla gördüğü ifadelerde ise kusur olduğunu söyleyerek konuyla ilgili gerekli açıklamaları yapmıştır. Kazvîni bu düzenlemeleri yaparken Sekkâkî'nin meânî, beyân ve bedî' ilimlerindeki sıralamasını bozmamış ve bu konuda onun yöntemini takip etmiştir. Kazvîni'nin bu çalışmaları sonra gelen belâgatçılarca kabul görmüş ve *Telhîşu'l-Miftâh* kitabı uzun yıllar medreselerde okutulmuştur. Bununla beraber belâgat âlimlerinin çoğunluğu Sekkâkî'nin belâgat taksimine riayet etmeye devam etmiştir. Sonuç olarak iki âlim arasındaki ihtilafı genel anlamda Sekkâkî'nin istiâreyi mecaz-ı lugavî'nin bir türü olarak kabul etmesi, Kazvîni'nin ise mecaz-ı aklî olarak görmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İki âlimin istiâre konusundaki iddia ve bu iddiaları için getirdikleri deliller asırlardır birçok dilci tarafından tartışılmıştır. İki görüşün de sağlam dayanakları ve temellendirmeleri dikkate alınınca bu tartışmanın bir sonuca bağlanması zor görünmektedir.

Kaynakça

- Besyûnî, 'Abdulfettâh. *'İlmu'l-meânî*. Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 2008.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Cârim, Ali – Emîn, Mustafa. *el-Belâgatu'l-vâdîha*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2014.
- Curcânî, Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahmân. *Delâilu'l-îcâz*. 3. Baskı, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 1413/1992.
- Curcânî, Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahmân. *Esrâru'l-belâga*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 1991.
- Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf. *el-Haşiyetu 'ale'l-muṭavvel*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Çelik, Yüksel. *es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin «El-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli (Edisyon Kritik)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2009.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâgatu teṭavvur ve târîh*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif h.1119, 2. Basım, 287.
- Durmuş, İsmail. "Kazvîni, Hatîb", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb" *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gürbüz, Mehmet - Demirci, Abdullah. "Belâgat Açısından Müsnedün İleyhin Fiili Habere Takdimi". *İslami İlimler Araştırma Dergisi* 0/11 (Haziran, 2022), 161-189.
- Hâbenneke, Abdurrahmân b. Hasen Hâbenneke el-Meydânî. *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*. 2 Cild. 1. Basım. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî'", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyân", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yani'l-mi'eti's-şâmine*. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cild. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1990.
- İsferâyîni, 'İsâmeddîn İbrâhim b. Muhammed b. Arabşâh. *Şerhu'l-'İsâm 'alâ metni's-semrîkandiyeye fî 'ilmi'l-beyân*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.

- Kaçar, Halil İbrahim. *Edebi Yönden Hazif Üslubu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Kâfiyecî, Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân. *el-Unmûzec fî bahşî'l-isti'âra*. nşr. Muhammed es-Seyyid Selâm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015.
- Kayravânî, İbn Raşîk. *el-Umdet-u fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih ve naqdih*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1972.
- Kazvîni, Ebu'l-Meâlî Celâlüddîn el-Ĥatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed, *el-Îdâh fî 'ulûmi'l-belâga el-me'ânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Kazvîni, Ebu'l-Meâlî Celâlüddîn el-Ĥatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *Telhîsu'l-Miftâh*. thk. Abdurrahman Berkûk. Pakistan: Mektebetu'l-Büsrâ, 2010.
- Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî. *Dîvânu Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1999.
- Matlûb, Ahmed. *el-Belâga 'inde's-Sekkâkî*. Bağdad: Mektebetü'n-Nahda, 1964.
- Matlûb, Ahmed. *el-Kazvîni ve şurûhu't-Telhîş*. Bağdad: Mektebetü'n-Nahda, 1967.
- Merâğî, Ahmed Muştafa. *'Ulûmu'l-belâga el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Merâğî, Mustafâ. *Târîhu 'ulûmi'l-belâga ve't-ta'rîfu bi'ricâliha*. Kahire: b.y., 1950.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. 'Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 3 Cild. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2000.
- Saîdî, Abdülmüteâl. *Buğyetu'l-îdâh li Et-Telhîşî'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâga*. 4 Cild. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1999.
- Sekkâki, Ebû Ya'kub Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. 'Alî. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Nâ'im ez-Zür. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Sellâmî, Takiyyüddîn Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Râfi'. *el-Vefeyât*. 2 Cild. nşr. Sâlih Mehdî Abbâs. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982.
- Seyyid Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008.
- Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr 'Abdulvehhâb b. Ali b. 'Abdulkâfi. *Ṭabaḳātu's-Şâfi'iyeti'l-kubrâ*. 10 Cild. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1236.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi)*. 2 Cild. Çev. Sakıp Yıldız, H. Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîne ve'n-nuḥât*. 2 Cild. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *Uḳûdu'l-cumân fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân*. 3 Cild. Beyrut: Dâru'l-Fikr, tsz.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *el-Muṭavvel*. Kum: Mektebetu'd-Dâverî, ts.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Muḥtasaru'l-me'ânî*. Beyrut: Menşûrâtu dâru'l-Fikr, 1965.
- Tîbî, Şerafuddîn el-Hüseyn b. Abdillâh b. Muhammed. *Leṭâifu't-tibyân fî 'ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân*. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an ḥaḳâiki ḡavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvil fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cild. Riyâd: Mektebetu Ubeykân, 1998.
- Zerkeşi, Bedruddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Dr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî v.d. 4 Cild. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1994.